

Hat év – versek, levelek hídján (1957–1962)

1956. november 4-e után a politikai irány egyértelmű volt. Visszatért a régi, jól ismert szorongás, még mélyebb hallgatástól kísérve, ugyanakkor fokozottan. Letartóztatásokról, börtönről, végzetes ítéletekről nem beszéltünk. Sok mindenről nem is tudtunk: például Kiss Tamás, az egyik kiváló MEFESZ-szervező jogász sorsáról, aki első fokon nyolcévi börtönt kapott, csak 42 év múlva, 1998-ban szereztem tudomást. Ezt is Czigány Lóránt már említett könyvének bemutatója jóvoltából, ahol a legnagyobb meglepetésre megrázó élményként részleteket lehetett hallani a hajdani 56-os MEFESZ-alapító nagygyűlés hangfelvételéből.

Amikor az 1957-es év elején, harmadévesekként visszatértünk Szegedre, hogy elkezdjük a második félévet, mintha csak álom lett volna a forradalom. Ahogy a régi MKP (Magyar Kommunista Párt) MSZMP (Magyar Szocialista Munkáspárt) néven, úgy a hajdani DISZ (Demokratikus Ifjúsági Szövetség) KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség) elnevezéssel foglalta el régi helyét. „Új korszak” kezdődött, amely nyilvánvalóan a forradalom előtti idők szerves folytatását jelentette, bizonyos változásokkal, burkolásokkal, engedményekkel. Leplezettebbek, de még kíméletlenebbek voltak a megtorlások a lázadókkal, az ellenszegülőkkel szemben; s a kormánypolitikával szolidaritást, avagy csak kompromisszumot vállalók jutalmazásához nem férhetett kétség.

Visszatértünk az egyetemre, a diákotthonba. Látszólag zökkenéstelenül folytatódott a tanév. Sok jól látható és kevésbé látható változás között. Az új korszak itt szembetűnően kibővülő lehetőségekkel kezdődött. Ezek mintha a hajdani diákkövetelések teljesülését mutatták volna. Az Orosz Tanszék mellett létrejött a Német, Francia, Olasz Tanszék is. Lehetett új nyelvzakokat felvenni. Meg is tettük, ahogy erőnktől telt. Ugyanakkor tapasztalhattuk, hogy megcsappant az évfolyamok létszáma. A tanári kar tagjai közül is hiányoztak. Diáktársaink egy része elhagyta az országot. „Disszidált” – ahogy elítélő, megbélyegző hangsúllyal akkor mondani nemcsak szokás, de kötelező is volt.

(Mint ahogy a nagyszerű 56-ot „ellenforradalom”-nak nevezték hivatalosan.) A távozők közé tartozott a sokat említett Salacz Magda is. (Az év kezdésekor már tudtam róla. Kaptam tőle egy ceruzával írott levelet egy osztrák menekülttáborból.) Ezután kétfelé leveleztem rendszeresen: Kolozsvár mellett Londonba írtam Magdának, illetve, összeházasodásuk után Czigányéknak. (Bár a leveleket többnyire mi, nők írtuk, néha-néha tollat ragadott Lóránt is.)

Nem álltam egyedül e kettős levelezéssel. A kollégiumi szobatársak többsége¹ vagy külön, vagy csatlakozva részt vett, vagy üzeneteket mellékelte a levelekhez. Fekete Manyiról tudom biztosan, hogy mindkétfelé írt egy ideig. Biztos, hogy Aladárral mindketten párhuzamosan leveleztünk. Aladár korabeli leveleiben² ma is olvashatom az átutalásokat egymás küldeményeire. („*Pestről küldtem táviratot és elküldtem amiről a Manyi levelében szó volt: néhány versem.*” Máshol, aggodalmaimra utalva: „*Manyi leveléből utólag értesültem, hogy nem is ok nélkül [...] megkérek, hogy közöld Manyival: mégis, Szélestől való félelmem ellenére is szeles maradtam.*” Később: „*Levélírói jellemzésem lásd Feketénél!*” stb.)

Egy ideig megmaradt a kezdetben kitűzött találkozó tervezetése is. Februárban még úgy merül fel a cserelátogatás mint közeli esély („*valószínűleg sor kerül az idén is csere-látogatásokra*”). Később azonban az utalás mint „*nyári terv-álom*” tér vissza. Február közepén egy „*Majd Kolozsváron meglátjátok...*” kezdetű mondatot olvashattunk.³ Valójában lassan szertefoszlanak ezek a tervek. Megmarad a levelezés, bár valószínűleg egyre kevesebb levél-páros tart ki a feltehetően csupán írásbeli eszmecserenél.

¹ A 212. számú szobában lakó, eredetileg tizenkét tagú társaság addigra megfogyott, változott a szoba összetétele is. De különféle új, „merész” együttműködéseinkre még emlékszem. Most már más szférában. Például egy tavaszi házassági apróhirdetésekre válaszoló közös kampányra, amiről, főleg a humoros epizódokról, Bulusnak is beszámoltunk, ki-ki a maga stílusában. A szeretetreméltó, mindig telibe találó Fekete Manyi levelére emlékszem élesen, „*Lepény vagy nem lepény...*”-mottóval kezdte a leveleket követő első randevúkról közös kupaktanácsainak egyik remek humorú beszámolóját.

² A Kolozsvárról 1957. január 20-ról keltezett, Szegedre küldött levél érkezett március 1-jén; a Kolozsvárról 1957. február 19-én keltezett és Paksra címezett érkezett – elmosódott dátummal – kb. február 26-án stb.

³ Kolozsvár, 1957. február 19.

A versek szerepe bizonyul itt fenntartó erőnek. Egyre többször olvashatjuk Lászlóffy Aladár verseit. Változatlan az olvasók lelkesedése, s ezt írásban is megpróbáljuk kifejezni. Éppen akkor ez bizonyára jólesik a fiatal költőnek. Nem tudtunk róla – voltaképpen inkább csak utólag rajzolódik fel világosan –, hogy történetesen éppen abban az időszakban kemény támadások érik költő-nemzedékét, személy szerint kiemelten őt magát is. A szegedi kortárs-olvasók egyértelmű elismerése e harcok közben érkezik. Örööm egy levelét ebből az időből, amelyik – bár nekem címzett – kétségtelen az „olvasóinak” szól, többes számban, s teljes joggal. Hiszen a kollégiumban továbbra is fennállt a kézzel adás, a véleménycsere, az egyetértés kifejezése.

Hallgass ide Klári! Te nem is tudod [...] nem is tudjátok igazán mit jelentek nekem: ti az egyedüli „szerkesztők és kritikusok”, akik számbavesztek.

Egyedüliek lettünk volna? A szó szoros értelmében ez nem lehetett teljesen így. A gavalléros túlzás feltehetően közrejátszott a fiatal s (még?) igazán nem céhbéli befogadókkal szemben. De a súly, a hangsúly a költőpálya indulásának éppen azon a rögzös útszakaszán feltétlen különös szerepet ad az olvasói visszajelzéseknek, s igazolja a költő szubjektív élményének hitelét. Meg is írja a frissen átélt megrendüléseit, közvetlenül, leplezetlenül:

Most is éppen az Utunktól jöttem haza – mikor megkaptam a leveled. Olyan ez tudod, – mint az edzés: hidegből – forróba, forróból – hidegbe. Mert az utóbbi időben már egy kicsit túl beképzelt és konok hülyének tartanak, hogy mégsem teszem már le a libapennát, annak ellenére, hogy „visszamenőleg” és „térben kiterjesztve” magyarázzák hetenként, hogy használhatatlan vagyok, zsákutcába jutottam. (Máskülönben mielőtt nektek elvittem⁴ volna ugyanazok a versek is átestek ugyanazon a bírálaton.)

⁴ Ismét határozott nyoma annak, hogy Aladár „hozott” nekünk, szegedieknek verseket, amelyeket nyilván postára tett, s amelyek – az eddigiek alapján – feltételezhetően eltűntek. – Ez az „elhozás”, postázás csakis 56 ószén lehetett. (Az idézett levél kelte: Kolozsvár, 1957. április. 11.)

Ezekről a bírálatokról, fő motívumaikról azóta közelebb, tárgyiasabb fogalmat alkothattam, végigböngészve és elolvasva az írásban is megjelent támadásokat. Adott esetben ő feltehetően persze előszóbeli kritikákkal, köztük netán jót akaró tanácsokkal is találkozott.

És akkor te mindig mást mondsz, valami egészen valószínűtlenül hasonló ahhoz, amit én is akartam tulajdonképpen.

Így folytatódik a gondolat. S természetesen ez tölti el legnagyobb örömmel a levél címzettjét, a harmadéves egyetemistát: íme, a költő egyetért az ő értelmezésével! Egyetért azzal a még ugyancsak bátortalan, kezdő kísérletével, hogy írásban kifejezni próbálja: miért is olyan szokatlan ez a költészet? Hol és hogyan nevezhető meg benne az az érték, amit ő (és ők: a kollégisták) olvasóként felfedez benne?

Mert ugye borzasztó az, hogy mindenki írhat „jó” verset, mindenkit „megérthetnek az olvasók”, mindenki „megüti a lapunk színvonalát” egyszer-egyszer s én vagyok az egyedüli, aki (a kortársaim közül is) az Utunkban július óta s egy fél éve egyáltalán sehol nem ütöm meg a mértéket, „bonyolult” vagyok, érthetetlen az „olvasóknak”, akik tulajdonképpen ezekszerint nem is olvasóim, mert szerkesztő-órátyáik pedagógiai megfontolásból eleve eltiltják serdülő olvasó-gyerkőceiktől az ilyen izlés- és hangulatrontó ponyvát, mint én.

A sebzett költő keserűségéből, a kifakadás természetéből eleve következhet az alaphelyzet, a vádak karikírozása. De a korabeli erdélyi szépirodalmi köteteket, folyóiratokat végiglapozva túlzás nélkül is magunk előtt láthatjuk ezt a szituációt. Már az egyik idézett jelző – *bonyolult* – is elgondolkasztató. Valóban „bonyolult” Lászlóffy Aladár költészete, akár gondolkodásmódja. De hogy is van ez? (Mint ahogy a fent idézett, szokatlanul hosszú és összetett mondata is „bonyolult”, s ekként jellemző rá, őt tükrözi.) Ráadásul: éppen az ilyen és hasonló szokatlan, bonyolult fordulatok nyűgöznek le. Miért? Mi is ennek a lényege? Mit rejt magában? Miért ilyen – s nem más? A kérdések gazdag bőséggel torlódnak.

Izgalmas feladványként érteni vélem, vonz, de hogy lehet lefordítani, megfogalmazni? Ügyetlen hasonlaltal élve: úgy sejttem, úgy látom, mint azt, aki ősi kérdés-dzsungeleknek vág neki, de merőben szokatlan oldalról, szokatlan bozótívágó késsel. (Szokatlan bátorsággal és belső biztonsággal.) S ebből burjánoznak, máskor szökkennek elő a bizarr képek s a mondatlabirintusok. Hol újabb dzsungelként a dzsungelben – hol pedig huszárvágásként. Hogy próbálhattam megfogalmazni annak idején? Bizony, ma már nem tudom. A költő korabeli olvasatában:

*És akkor te: „egész-jelleg”... „ritmikus és költői amit mondasz”
„természettel együtt-lélegzés”... „ember-volt”.*

Ugyancsak homályos tapogatózások – mondom ma. S a költő? Egyetértést sejt?

Óvatosabb. Amikor azt kérem: „*okvetlenül őszintén írnak erről*”, mármint, hogy „*nagy tévedéseket*” fektetsz-e le vagy sem?” – akkor visszafogottan, jogos visszafogottsággal így felel: „*Hát elhiszed ugye, hogy én lennék a legboldogabb, ha nem tévednél...*” S folytatja a vallomást (semmi ok, hogy őszintének el ne fogadjuk):

...új és új, visszadobott verseim pontosan annak a világnézetnek és programnak a katonái, mint azok, amiket „oroszlánkörmöknek” nevezett egy felbuzdult szerkesztő⁵ tavaly tavasszal.

Hát igen. Ez a bizonyos „világnézet”, ez a „program” az, amely magával ragadott. A költészetnek az a személyes bázisa, amelyet neveztek, nevezhetünk „szemléletnek”. S amely miatt joggal tűnhetett szokatlannak, bonyolultnak. S amelyből fakadt és fakad azóta is az ő egyedi kifejezésmódja. Forma, formák. Műfaj, műfajok.

Elfogadott (dicsért) és el-nem-fogadott (elmarasztalt) versei egyaránt „*pontosan annak a világnézetnek és programnak a katonái*”? Korabeli, kívülálló tekintettel próbálván olvasni őket, elképzelhető, hogy ez nem lehetett olyan magától értetődő. Hiszen

⁵ Földes László.

mit is ért azon a költő, hogy ugyanaz a „világnézet”, ugyanaz a „program”? Jobb szó, jobb fogalom híján él ezekkel a kifejezésekkel. Úgy sejtettem akkor, s úgy látom ma is: egyenes, őszinte a vallomás. Ugyanakkor a fiatal költő kevéssé láthatja kívülről azt, hogy e szemlélet költői kifejezése olyan verbéli szokatlanságokat teremt, amelyek – tulajdonképpen természetesen – meghökkenést váltanak ki a szerkesztők többségéből, hogy értetlenség forrásai. Egyéni „világnézete”, „programja”⁶ nem elfogadott tételek együttese; sem feltett, eltökélt szándék holmi kitűzött cél megvalósítására. Belülről ösztökélő kényszer. („Amikor kívül-belül ördögök vernek izzó vasrudakkal, addig, amíg nem írsz, és muszáj írni, pedig azt se tudod, hogy mit, hogyan.”)⁷ Különös „tudatossággal”, homályosan s mégis élesen kirajzolódó út. Ráadásul a *megszületés* stádiumában van mindez. Vagyis a felfokozott ujjongás és sebezhetőség fázisában. Sok év után tűnik fel és tűnik törvényszerűnek, hogy a korabeli Lászlóffy-versekben visszatérő motívumokat, motívumsorozatot alkotnak a megszületés és a nyomtalan elpusztulás határán létező zsenge élőlények. A *Tavaszi sirató-ének* „apró zöld bogyó”-ja, a „nyápic” kis gesztenye, amely „Kis feje mögül alig hullatta el / A pólyapárna szirmokat.” „Sejtjei héján még a rügy teje ragad, / S cseppecskékben, mint könny tapad az arcán”, s amelynek „tűi is” „még csak / Erőtlen, hamvas szőke pöszlék”. Másutt főszereplők a „pufók kis mag-csecsemő”-k, a „kis üres sejt-pohár”, az „életmolekulák” (*Felhők és giliszták*). De figyeli a halikrák pusztulását, a koratavaszi kertek „sápadt fehérje-sejt”-jeit, a „még-mag virágok”, az akácvirágok „Csak alig jövendő sóhaját” (*A termékenység balladája, Kesztyűtlen kézzel*).⁸ Maga a „lírai magzat” áll középpontban, az az állapot, az az alaphelyzet, amely a csírázás, a termékeny válás titkát rejti ebben a még csak

⁶ A kitűnő korabeli kritikusi (Szócs István, Földes László) által alkalmazott „szemlélet” szó jobban megközelíti.

⁷ József Attila egyik ifjúkori levelében (Galamb Ödönnek, Budapest 1924. jún. 17. – L. József Attila *Válogatott levelezése*. Sajtó alá rendezte Fehér Erzsébet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1970. 51.). A folytatás is ideillik: „*Mintha lábatlan gyereket verne az apja, hogy mért nem mész már, mit lopod a napot!*”

⁸ Akkor kéziratból ismertem ezeket. A legutóbb említett verset később láttam az Igaz Szóban, ahol a *Kesztyűtlen kézzel* 1957 decemberében, a *Szabó Lőrinc halálára* c. verssel együtt jelent meg.

ébredő, sarjadó stádiumában, az életre kelés pillanataiban, kockázatában.

Visszapillantva, újraolvasva például az idézett verseket, közülük több zsenének tekinthető, s feltételezhető, hogy ma a költő maga is megtagadná őket. (Többnyire nem is jelentek meg kötetben.) Mégis – ma is – úgy látom, éppen azért születtek meg, mert hordozói, kísérletei – akár sikertelenül is – a jelzett sajátos szemlélet kifejezésének. Ez a kísérlet lényegével való teljes egyetértés, együttérzés lehetett az oka talán annak is, hogy – akkor – egyik kedvencem a *Kesztyűtlen kézzel* című vers volt. (Észérvekkel ma sem tudom igazán megfogalmazni.) Maga a költő nem gondolja azt, hogy valamennyi verse egyaránt kitűnő. De – meggyőződésem ma is – a verseket létrehívó szemlélet azonos. S így és ezért van igaza. A költői megszületés kockázatában, távlatában, feszültségében írja ezeket.

...Hogy nem pont olyanok – ? meglehet. Hogy én jobbaknak tartom őket – de mégis rosszabbak – ezt nem hihetem el, mert ez a teljes összeomlást jelentené, beismerését annak, hogy amit olyan tudatosan hiszek s vallok már jó néhány éve – csupa tévedés. Akkor pedig tényleg baj lenne velem.

A levél összegezõ részébõl fõként kedves (mit tagadjam? jólesõ) gavallériát olvastam ki. (Arra is visszakövetkeztetek: minden bizonnyal saját „elméletembõl” sem hiányzott a pátosz.) A közvetlenül átélt történelmi megrendülés s életkorunk egyaránt kedvezett ennek.

Így hát... – egyezzünk meg abban (nem szenvedek szerénységi mániában!), hogy egy picit előrehaladottabb és emelkedettebb az elméleted, mint az én gyakorlatom, és ezennel ünnepélyesen kijelentem, hogy a XX. sz. legszebb költői eszményeit megkísérlem pont úgy megközelíteni, ahogy, amilyen emberien őszintén és tisztán a kritikádban (de eddig csakis nálad!) megtaláltam.

Az ezt követő sorok valóságos alapját ma sem vonom kétségbe. Pedig kívülről (s ma már jó távol a húszévesek sorsfaggató komorságától) könnyen olvasható beléjük nagyzolás, nagyotmondás is. „Magamnak – ezzel párhuzamosan és ebből –

csak azt vonom le (tudd te is!), hogy túl fiatalon máris túl sokat akartam, s ha nem is sikerült, de legalább sejtett.” Ezt a „sejlést”, a sejtés és sejtetés-stádiumot vélem én igen valóságosnak, és mint ekként egyszerre tudottat (öntudatosan vállaltat, felismerttet) s ugyanakkor mégis hol félig, hol egészen öntudatlanként kifejezni megkíséreltet ugyanakkor értékesnek és érdekesnek is. Holmi „lelet”-érdekűnek, holmi iskolapéldának. Nemcsak az adott költői esetre vonatkozóan, hanem általánosabban, alkotáslélektani vonatkozásban is jellemzőnek, pedig az ebben a fázisban ritkán nyilvánul meg ilyen kirívó módon.

Viszont kétségtelennek tartom, hogy az itt kiemelt mozzanatok adják meg a szegedi diákok leveleinek, a versek egybevágóan elismerő olvasói visszhangjainak különös értelmét, súlyát a költő számára, éppen a kritikus időszakban. Kívülálló, távoli, tárgyi bizonyosságaként annak, hogy a költői szándékból valami „legalább sejtett”.

...Másképp ti nem vettetek volna észre.

Mindezért nagyon valóságos a köszönet, s az, hogy a visszajelzés „erőt ad”. Ám nem kevésbé őszinte a levélzáró kérdés is:

De kérlek ne dicsérjetez többet, mert egyrészt tehetetlenül fáj, másrészt tekintve, hogy még csak kéziratban élek – s nem használtam senkinek, – nem is érdelek ennyit.

Hosszú levél – s végig csak irodalomról van szó?

Igen. Elfogódott irodalmárok leveleznek. Mi több: olyan fiatal irodalmárok, akik még csak készülnek pályájukra, ennek a készülésnek viszont a komoly döntés-szakaszába értek. Hazardírozás is? Mindenképpen úgy érzik, erre tették fel az életüket, pedig belső sejtéseiken, vágyaikon kívül nincs még a kezükben semmiféle igazi bizonyíték, biztosíték. Szerepet játszott a levelek tematikájában az is, hogy ez a fajta irodalmi, „szakmai” eszmecsere politikailag semlegesnek bizonyulhatott? Netalán egyik oka is volt a levelezés zavartalanságának? Őszintén: nem tudom. Miután a levelező felek hasonlóképpen, legsajátabb ügyükként feledkeztek bele az írásbeli fejtegetésekbe,

visszatekintve is úgy emlékszem, s csak azt feltételezem: eszünkbe sem jutott, mi másról írhatnánk, amikor ez érdekelt minket akkor legjobban. (Sőt: voltaképpen, később is.)

A következő, Szegedre érkező levél már nem versmellékletet tartalmaz, hanem a vers maga is része a levélnek. Kialakul az a fajta „levél-műfaj”, amely – mint Aucassin és Nicolette esetében – hol prózai csevegésként folyik, hol átvált versformába. „...*még vizsgálunk, ami az általad figyelemmel kísért alakulásomat a szeszio végén lemérhető módon befolyásolja. Ergo nem szököm meg »kritikusi karmaid« közül, csak egyelőre »kritikus helyzetek« ellen védekezem.*” „...*egyelőre, mondom... képtelen vagyok bármire.*” De azért, mivel nem akar olyan „*ígérgető üreskező lenni, mint egyesek*”, megmutogat nekem „*holmi Májusi dioptriák-at (egyelőre hármat)*”.

Vagyis versek következnek. Három változat három „*dioptria*” felől. Tavaszi látomások? Sejtelmek? Futamok? Mindegyik ráillik ezekre a variációkra.

Az biztos, hogy nem hiányoznak a fiatal költőre oly jellemző kozmikus–mikroszkopikus végletek. A „*Iusta világ / Tonnás talpai alatt*” jelentkezik az elvetemült törpék „*Pici ... szél-ujjai*”, majd „*az égboltok*” ropják legényes táncukat „*Egymás vállára dőlve*”. Fő és jellemző a váltogatott „*dioptria*”, csillagászati távcső és mikroszkóp költői vakmerőségű vagy inkább költői természetességű villogása, kápráztatása, eredetisége a maga nyersségével és laboratóriumi közelségével együtt.

Akkor már arról volt szó a levelekben, hogy „*alkuba bocsájtkozzunk*” „*műveink kicserélését illetően*”. Az idő tájt nyílt alkalom arra a szegedi egyetemen, hogy ne csak szemináriumi dolgozatainkkal lépjünk elő, hanem egy közös, az egész Kart illető irodalmi pályázaton is részt vehessünk tanulmány jellegű írással, esszével. Nagy lámpalázban készültem erre. Ahogy ez ebben az életkorban lenni szokott: az irodalmat, az irodalmi érték egészét illető alapkérdésekre próbáltam megfogalmazni saját, tapogatózó (de mély meggyőződéssel vallott) nézeteimet.⁹ Az alkalom s a konkrét példa József Attila volt, régtől (máig) alapvető témám, egyik legkedvesebb költőm. Aladárt persze beavattam nagy

⁹ Ezt mutatja pályamunkám nagyvonalú címe is: *József Attila totalitása*.

vállalkozásom előkészületeibe, s egyelőre látatlanban szurkolt nekem.

Mindenesetre drukkolok hogy kritikusom hogy szerepel a pályázaton, mert ha ő is olyan „közelismert”, „gyakranközölt” „olvasott” és „magasztalt” lesz, mint jámbor magam, akkor jól nézünk ki.

(Hát – ami engem illet – voltaképpen még jó pár évtizedbe tellett, amíg „jól néztünk ki”.)

Bár ugyanebben a levélben határozott ígéretet kaptam arra, hogy újabb versekre számíthatok¹⁰ – hosszabb idő telt el, amíg a lényegyet tekintve vehettük fel az elejtett fonalat.

A szegedi diákoththonba – egyáltalán Szegedre – küldött levelek közül ez volt az utolsó.

Júliusban érkezett, harmadéves tanévünk végén. Ekkorra a hajdani, közös kolozsvári utazási tervek köddé váltak. A levelezések voltaképpen félbe is szakadtak egymás után. Maga a valamikor összekovácsolódottnak érzett évfolyam is mintha máris szerteszéledésre készen más-más irányba tájékozódott volna. Külföldi egyetemekre került kartársaink egymással való kapcsolata is hasonló változáson ment át – vagy kevésbé hasonlón? Más-más országba kerültek, de jó darabig leveleztek egymással, s bizonyos alkalmakkor találkoztak. Czigány Magda leveleiben hűen beszámolt: milyen szakdolgozatot tervez Heinrich Böllről a Heidelbergbe került Varga Márti; mire készül Belgiumban Bíró Judit stb. Az itthon maradt szegediek között szintén csak egy ideig tartott a rendszeres, kölcsönös beszámoló.

Igaz, nincs jogom szólni, hiszen voltaképp már az utolsó féllevekben elszakadtam szobatársaimtól: merészen jelentkeztem az akkor alakult, rövid időre feltámadt Eötvös Kollégiumba. További munkák terveit szövögettem. Vizsgák után (meg az említett pályázat sikere után) szegedi tanárain javaslatára (úgy emlékszem, Nacsády József javaslatára) írtam az akkor

¹⁰ „Nos, mire kellőképpen kifárasztod szemlencséd a különböző dioptriákba való beállításával és »kielmékeded« magad a dialektikám dehogyszerthetőségéről, – már azt hiszem küldhetek jobb verseket is neked. Addig is – »jobb egy dioptria is a rövidlátásnál (hát még 3!)«-elv alapján így szólok hozzád: »...úgy nézz, hogy láthass!« Igaz híved: Aladár.”

legilletékesebb József Attila-kutatóknak: Szabolcsi Miklósnak, Bokor Lászlónak, konzultációt kérve. Válaszok érkeztek, s találkozókat beszélünk meg a Ménesi úti Irodalomtörténeti Intézetben. Szakdolgozatírásról volt szó, de számomra inkább jó ürügy arra, hogy egyúttal rég dédelgetett témámat próbáljam megírni, vagy legalábbis előkészíteni. Legnagyobb bánatomra már a megbeszélte találkozókat is megzavarta hirtelen közbejött betegségem, amely végül is hosszas kórházi kezelést követelt, s egy teljes tanév elvesztését is.¹¹ Szabolcsi Miklóssal még beszélünk, tetszett neki a pironkodva átnyújtott József Attila-dolgozat. Igen előzékenyen, kedvesen segített akkor és később is. Bokor László pedig – legnagyobb megilletődésemre – meglátogatott a kórházban. Máig hasznos, érdekes beszélgetésre kerülhetett így sor.

Mindezek után és között 1958. március 12-én kaptam Aladártól hosszabb, kedves levelet – Pakson. (Kórházból szabadságotval lehettem szüleimnél.) Nagyon megtisztelve éreztem magam, mert most – régibb kérés, megállapodás alapján – egy apró kis igazolványképet is mellékelte leveléhez. Kicsit úgy éreztem (valószínű, hogy nem ok nélkül): sikerült kiérdemelnem ezt a kis emléket. Hiszen közben valamiképp eljuttattam hozzá az emlegetett *József Attila totalitása* című pályázati írásomat, illetve annak gépelt másolatát. Mintha csak kedvesen viszonzni szeretné verseiről írott lelkes véleményezéseimet: ez a paksi levele lényegében végig dolgozatommal foglalkozik. Aki valaha írt már nagy reményekkel és energiákkal hosszabb munkát, az tudja igazán, milyen megbecsülés és öröm figyelmes visszhanggal találkozni. Hát még egyetértő, elfogadó, elemző mérlegelés formájában. *„...megkaptam a József Attila dolgozatod. És elolvastam, és nem egyszer olvastam el akkor, és azóta, most is. Hát most mondd, Klári, mit kell csinálni olyankor a »kritikusnak« mikor nem is kritikus, és mikor teljesen, annyira egyetért valamivel, mint a magáéval, és nem csak egy művel, ezzel konkrétan, hanem, magával az alkotójával is... Egyik leveledben írtad arról, amit írsz, hogy [...] úgy érzed, régenkeresett egységre bukkantál.*

¹¹ Budapesten, a klinika tüdőosztályán feküdtem nyár végétől következő év tavaszáig, s csak egy-egy kimenőnapon látogattam el, majd lehettem vendéghallgató a pesti bölcsészkaron.

Én is így érzem. És még azt is megmondom, hogy nagyon nagyon azonos problémák foglalkoztattak minket a nyárig (gondolom nem sokat változott a helyzet azóta sem, mert addig is függetlenül »meditáltunk« a komplex századunk kiútjain) és a te megfogalmazásaidban (a dolgozat bevezetője, de különösen a befejezése) én teljesen megnyugodtam.”

Főként az tett boldoggá, hogy ama „régenkeresett egység” fellelésében találtam valakit, aki ezt ugyancsak meglévőnek látja. (Ma talán egyféle korabeli „gondolati szintézis”-nek nevezném.) S nemcsak „valakit” találtam, hanem olyan kortársat, akit különösen nagyra becsülök eredeti művészi önkifejezése alapján. Mintegy akart-akaratlan igazolásnak láttam azt, hogy íme, valóban egymástól függetlenül „meditál”-va hasonló következtetésekre jutottunk. Akkor hátha igaz, hátha járható a felfedezni vélt út? De hát mindegyik mindketten már inkább csak további munkáinkkal felelhetünk igazán. Talán joggal gondolhattam, hogy ez a levél a versekről váltott eszmecsere folytatását, elmélyítését jelzi. Mindenesetre hallhatok a versekről ebben a levélben is.

Egyébként az idén januártól (sőt már decembertől) újra közöl verset tőlem az Utunk és az Igaz Szó. Ha hozzá tudsz jutni valahol (biztos jár az Egyetemnek), nagyon kérek olvasd el, főleg az Igaz Szóban megjelenteket.¹²

Gondolati szövetségünket megerősíti az, hogy József Attila különös nagyrabecsülésében, szeretetében ismét egyetértünk. („Ami régi kérdésedet illeti: »Mi a véleményed József Attiláról /szubjektíve/« – hát én őt tartom a magyar líra legnagyobbjának, s ez lehet, nagyon szubjektív, de te elfogadod, bár már ismeretségünk előtt is vallottam ezt.”)

Ismét felmerül a Kolozsvárra utazás régi terve, de most már függetlenül a valamikori csoportos kirándulással kapcsolatos indítványtól. „Remélem az idén már csak eljutsz egy ideirányuló kirándulásig, s akkor még sokmindent le kell tárgyaljunk.”

¹² Az Utunkban január 23-án, majd február 10-én s az Igaz Szó 1958/3. számában megjelent versekre gondolhatott. Sorrendben ezek: *Ég, föld, madarak*, *Tájak törvénye*, *Anna*, *Hajnali álom*.

Hát azon a nyáron mindez elérhetetlen volt, s csak 1964-ben, hat év múlva kerülhetett sorra. De addig még sikerült találkozunk Pesten: Anikóval, ifjú feleségével együtt érkeztek egy szép, nyári hónapra, 1962-ben. Abban az esztendőben, amely első verseskötetének megjelenését is elhozta. Ők ketten így már ennek az első gyűjteménynek a tiszteletpéldányát hozták nekem, becses ajándéknak.

Gyakorlatilag ez után a Paksra érkező levél után hosszú szünet következett.

Mindketten az egyetem befejezésével, illetve első munkahelyünk (munkahelyeink?) keresésével, váltogatásával, lakásügyekkel voltunk alaposan elfoglalva. Saját útjaim elég kanyargósak voltak. (Jó egyetemi eredmény könnyítette, az akkor különösen meghatározó káderezés nehezítette az elhelyezkedést.¹³) Gondoltam, náluk sem lehet ez egyszerűbb.

Ali jóval későbbi levelében, visszapillantva így ír erről az időszakáról:

Az egyetemet elvégeztem az utolsó cseppig, de államvizsgám (nem tudom nálatok hogy hívják, b. diploma) na, az nincs nekem! Az első dolgozatom nem fogadták el és azóta még 3 év alatt nem sikerült újra. De majd csak sikerül.

A hangvételtől is kitetszik, hogy a dolgot nem tartja életbevágóan fontosnak. Úgy vélem, igaza is volt. (Az a bizonyos dolgozat jóval később megjelent.¹⁴) Versei és azok sorsa került már rég előtérbe. Na meg életének másik, fontos lépése: „*Aztán megnősültem, a feleségem francia szakos, ez már kb. 59 óta van így.*” Majd az új életükről ír, a „*szegény, de boldog*” ifjú házaspár

¹³ Szabolcsi Miklós felvetette a gondolatot: pályázzak kezdő kutatói posztra az Intézetben, de ez nem bizonyult lehetségesnek. Magam is szívesen vállaltam egyetem után a közvetlen gyakorlat próbáját, nem akartam a felkészülés elméletiségét újra elméleti tevékenységgel felváltani. Továbbképzés szükségét éreztem, hiányokat akartam pótolni, elsősorban nyelvvizsgákkal. „Tanuló”-ként előbb szabadúszással próbálkoztam (újság, rádió); aztán az akkor megalakult Televíziónál segédszerkesztőként működtem, majd pár évig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban, végre tanárként egy Iparitanuló Intézetben. Úgy gondoltam, hogy tanári gyakorlat nélkül nem igazi a diplomám. (S középiskolai tanári állást szerezni akkor elérhetetlennek bizonyult.)

¹⁴ A Szabó Lőrinc költői helyzetei (1973-ban).

derűjével, kedves, tréfálkozó romantikájával: „Tehát megállapodott nyárspolgár lettem, van egy komoly manzárd szobánk, a teteje lejt de szép a kilátás!”

És a költészettel hogy is állunk? „Verseket is írok, néha látom oda is elkerül az Utunk vagy más lap. Szóval hirtelen (és hirtelen írok) nem tudok részletezni.” S a levél végén, gyors utóiratként: „Ne találgasd, hogy mért hallgattam, hallgatok én ezután is. Az új címem: Vörösmarty 36. De aztán írv és légy nagyvonalú! Írv minél hamarabb!”

Hogy miért hallgatott? Tulajdonképpen közel négy évig (1958 márciusa és 1962 között) csak egy-egy üdvözlőlap jelentette köztünk a kapcsolatot.¹⁵ Elég magyarázat lehet erre az új életkezdés, a szerelem, az új otthon, az első állás gondjai. Hiszen párhuzamosan ebben éltünk. De mindkettőnk sorsát, választásait alapvetően befolyásolta a két szomszédos ország 56-os forradalom utáni politikája, az ebből adódó kényszerhelyzetek. Az is, hogy minderről nem volt tanácsos nyíltan beszélni, még kevésbé azt írásban taglalni. S a költő esetében mindez felfokozott, végletes döntések szorítóit, kelepceit is jelenti. Visszamenőleg (csak 1989 után) ismerhettem meg a tényeket, a sajtó írásos anyagát, s még lassabban azt, ami mindezek mögött rejtett (bizonyos értelemben még most is rejlik). Az adott négy évben, s legvehemensebben 1958-ban, éppen március után, az addig örömmel, várakozással köszöntött új költőnemzedékkel¹⁶ szemben egymást követően látnak napvilágot a hadjárat jellegű, éles elutasítások, „megjavulásra” intő „atyai óvások”.¹⁷

1956–57-ben örömteli volt a fiatalok fogadtatása. („mint egy szép tartalmas könyv első szavai” – úgy hatnak az ifjú írók első művei. Az új poéták „fiatalok, de nem kezdők”, „mindenki mástól elütő költői arcélük van” stb. hallhatjuk a dicséreteket. „Szeressük,

¹⁵ Az 1958. március 12-i, Pakson megkapott fényképes levéltől eddig, 1962. január 15-ig.

¹⁶ Gálfalvi Zsolt: *Hat új név*. Igaz Szó, 1956/10.; *Új költőnemzedék*. Igaz Szó, 1957/12.; Gálfalvi Zsolt: *Ünnepi számvetés*. 1958. január 14-én közös bemutatkozás a Bolyai Tudományegyetem aulájában; Kántor Lajos: *Új számadás – új számvetés*. Előre, 1958. febr. 5. A fiatal költők sorozatos bemutatásának első darabja lenne ez, s az első portré a Lászlóffy Aladáré. (Kíséretképpen egy szép szerelmes verse kap helyet, *A kezéd* című – illik is a nők napját ünneplő számhoz.)

¹⁷ Cikkük sora Kolozsvártól Bukarestig (Szász János, Jánosházy György cikkeit I. a 21. és 22. sz. jegyzetben).

köszöntsük és segítsük őket” – hangzik az egyértelmű felhívás.¹⁸⁾ Egy-két év múlva, a forradalom leverését követő, megváltozott politikai légkörben az elégedetlenség szólal meg. Nyomatékos lesz például az a megfigyelés, amely szerint *„egyres fiataloknál” „szinte programmá válik” a „ködös kifejezésre való törekvés”*. Sűrűn *„tetszelegnek a halálvárás, a borongás, a mélabú merőben időszerűtlen és ártalmas pózában.”* Lényegében a *„dekadens szellem”, a „burzsoá ideológia”* megnyilvánulásának minősül minden látszólag poétikai mozzanat. Jól meghatározott „eszmei”-ideológiai közegben kap helyet a kiemelt költőgeneráció szemléje, kritikája.¹⁹⁾ Az elmarasztalást figyelmeztető intések kísérik: *„Nem lehet elvonulni. A vers nem mondhat le arról, hogy koronatanú legyen a szocializmus és kapitalizmus, a dolgozó nép és az osztályellenség közötti perben.”* Ez az alapvető, központi (ideológiai) elvárás.²⁰⁾ Lászlóffy Aladár költészete gyakran külön szerepet kap a megrovások között. Nála *„az elkívánczolás féktelenebb, szeszélyesebb”,* olykor egyenesen a *„pesszimizmus fekete köpenyét ölti fel”*. Ennek a fajta ártalmas magatartásnak a jele a *„teljes nihilizmus”,* majd az *„egzisztencialista eszme”* sugallata, a *„halál-hangulat”,* a *„halál dicsőítés”*.²¹⁾ S mindez *„mesterkélt merész metaforák”, „keresetten újszerű, zsúfolt jelzők”* homályosságában valósul meg. Jánosházy a *„nyelv és az értelem keréketörésé”-t* is szóvá teszi. Szökés ez az *„értelmetlenségbe”*: *„...a költészet abszurdításába”*. *„Az élet céltalanságának gondolata szinte magától értetődően veszi magára a kifejezésmód mondvacsinált zagyvaságának köntösét.”*

¹⁸⁾ Lásd a 16. sz. jegyzetben megadottakat, továbbá: Izsák József: *Tíz év fiatal költői*. Igaz Szó, 1957/12. Ő 1940-től kezdi szemléjét, s a tanulmány végén veszi számba a legfiatalabbakat is.

¹⁹⁾ Utunk, 1958. július 31.

²⁰⁾ Utunk, 1958. július 17. Ma már talán magyarázatra szorul az az annak idején köztudott s közös elhallgatásra kötelező tény, hogy az efféle megjelölések fenyegető megbélyegzést jelenthettek, felérhettek egy-egy feljelentéssel. Abban a korban vagyunk, amikor hasonló vagy még csekélyebb vétekért – akár véletlen elejtett szavak, ellenségesnek ítélt gesztusok miatt – börtönben van számos, lényegében ártatlan, jó szándékú értelmiségi (a fiatal írók közül Dávid Gyula, Páskándi Géza és mások).

²¹⁾ Jánosházy György: *Korszerűbb költői magatartást!* Igaz Szó, 1958/4. 628–629. A hivatkozásokban szereplő versek: Hervay Gizella: *Vonatok*; Szatmári B. Zoltán: *Nyár végén, Utolsó percek*; Lászlóffy Aladár: *Kesztyűtlen kézzel, Szabó Lőrinc halálára*.

A vádak mellett sorjáznak a nyomatékos tanácsok is. Egy költőtárs levélformában, barátián fogalmaz. Összegezően, mintegy „észretérítő” célzattal írja: „*megkerülitek életünk lüktető lényegét, amikor önmagatokba fordulva s művilágot teremtve [...], nem [...] e földi, hazai harcban keresitek az új költészetet*”. A nép iránti felelősségre figyelmeztet, amely elválaszthatatlan a párttól: „...*milyen felelősség az, amely nem esik egybe a pártossággal?*” – hallható a szónoki kérdés, amelyre a várt válasz eléggé egyértelmű, s nemigen hagy esélyt az egyéni megfontolásnak, netalán választásnak. Azért szól a bíráló, a felhívás éppen ennek a költőnemzedéknek – mondja a költőtárs –, „*mert hiszen [...] tőletek, a mi időnk elsőszülöttjeitől joggal vár sokat mindenki*”. S legfontosabb a felhívás ezen a hullámhosszon is: „...*verssel bizonyítsátok, hogy a bírálókat szívetekhez szól. Verset a kommunizmus győzelméért!*”²² Ez utóbbi már jelszó lehetne, akár egy valódi csatába indításhoz is.

A kitűzött feladat egyértelmű. Burkolt – nyílt – irányításról van szó.

Minderről az irodalmi, irodalompolitikai, társadalmi közegről nem írt, nem írhatott Aladár. De még előszóban sem volt tanácsos taglalni. Joggal gondolhatta, hogy a körülmények megismerésével adódhat majd az összefüggések megértése. Csak az eleven tapasztalat segítségével lehet helyére tenni a jelenségeket.

Aki pedig csupán a verseket figyelte – távolról –, esetleg még el is csodálkozhatott azon, hogy milyenféle tematika, mifajta fordulatok, szavak stb. kerülnek előtérbe egy idő múlva „kozmosz-szemléletű” fiatal költőknél.

²² Szász János: *Levél fiatal költőkhöz*. Utunk, 1958. augusztus 28. 34. (Kiemelés: Sz. K.) Dávid Gyula hívta fel a figyelmemet arra, hogy ennek a fajta elmarasztalásnak a háttére mélyebb, differenciáltabb. Éppen Szász János az, aki erről a fontos háttérről később részletesen ír. Ő a sajátos hitből fakadó „helyzettudat”-ot, a jelentős „helyzetönismereti aránytévészteszt”-t emeli ki, amelyet a „kiliazmus”-hoz hasonlít, „az ő- és újkeresztény hitmeggyőződés”-hez. A kortárs irodalom, az Utunk irodalomtörténeti értékelése esetében is ennek jegyeit látja, az „általános ideológiai és sajátos esztétikai dogmatizmus jegyeivel együtt”. (Szász János: *A hittől az eszméleltig*, In: *A fennmaradás esélyei*. Esszék. Gondolat Kiadó, Budapest 1986. 145–157. Az írás még 1980-ban, A Hétben jelent meg először.) Kántor Lajos szellemesen úgy nevezi ezt a fajta, hallgatólag elvárt stílust, hogy „révaizálva, marxistázva” volt ajánlatos fogalmazni. (L. Kántor Lajos: *A kapu*. Balassi Kiadó – Polis Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár 2004. 127.)

1958 elején még természeti, szerelmi versek hidalják át ezt a helyzetet, ami talán sikeres kitérésnek is tűnhetett (az említett *Ég, föld, madarak; Tájak törvénye; A kezed; Anna; Hajnali álom*²³ című versek). Majd apránként felbukkannak az ellentmondást el nem fogadóan elvárt alkalmi, „vonalas” darabok.²⁴ Természetesen kell itt sorakoznia az első szovjet ürrepülésről írott verseknek is (1959. január 2.; *Dal a halhatatlanokról*).²⁵ De az említett versek legtöbbjénél már a címek is jelezhetik a hivatalos alkalmak szerepét: május elseje, ünnepelt történelmi évfordulók dátumai, a szavazás napjának, a népköztársaságnak, a szocialista építőmunkának megénekelte dicsérete stb. Aki személyesen nem élte meg ezt az időszakot, csaknem fél évszázad távolából visszapillantva hajlamos lehet arra, hogy magát a kényszer ne lássa, csak a kényszer következményeit mutassa fel.²⁶ A helyzet korrekt rekonstruálása csak a dokumentumok, a teljesebb történelmi korkép ismeretében lehetséges. Ez csak 1989 után vált lehetővé, nyíltan feltárhatóvá. Az akkor élő felelős szereplő kortársak emlékezései, krónikái lassanként jelennek meg nyomtatásban.²⁷

Az elsősorban korabeli irodalmi kötetek tanulmányozásakor eleve feltűnhet, hogy a kortárs első kötetek – például a Forrás-kiadványok – egyike sem jelenhet meg a fentebb kiemelt követelmények teljesítése nélkül. Akár Szilágyi Domokos, Jancsik

²³ Ezek a versek 1958-ban az Utunk (január 23.; február 10.), az Előre (március 8.), az Igaz Szó (1958/3.) számaiban jelentek meg.

²⁴ *Alkalmi vers – állandó dolgainkról; 1959. január 2.; Eléd indulunk május; Július, 1959; Emlékek éneke I–III.; Indulótéma; A villamosítás; Szavazónap; Régi április; Harcok fénye; A népköztársaság* stb.

²⁵ Utunk, 1959. január 5. sz. Jellemző kitételként, egyben a tisztes kompromisszum keserves költői megoldáskísérleteként idézhetjük például az elsőnek említett szputnyik-vers kezdő sorát: „A szovjet ember pici körzőjével / belekarcolt a mindenség falába.”

²⁶ Ahogy azt a kései s főként 1989 után felserdült tehetséges utódok is láttatták, méltatlanul, nem tudván ellenállni a valóban igen kézenfekvő parodizálásnak. (L. *Udvari költészet* címmel. Echinox, 1992/1–2. S éppen az igen tehetséges utódok a szatíra-sor szerzői: Kelemen Hunor, László Noémi, Vargha Jenő László, Sántha Attila, Berszán István.) Egyik előtanulmányomat ezért ajánlottam nekik (*Költészet, kritika és diplomácia? Látó*, 2002. május. 76–94.).

²⁷ Vö. Domokos Géza: *Igevár*. Pallas-Akadémia Kiadó – Polis Könyvkiadó, Csíkszereda–Kolozsvár 2002; uő: *Apályban. Napló – ezerkilencszáznyolcvannolc*. Uo. 2004; Szabó Gyula: *Képek a kutyaszorítóból*. I–IV., Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda 2001–2002.

Pál, Hervay Gizella stb. első versgyűjteményét lapozzuk végig, óhatatlan jelen vannak, jelen kell lenniük az inkriminált pártverseknek, a szocializmus építése dicsőítésének, az épülő társadalom szépségét idéző optimizmusnak.²⁸

Ezen az áron jelenhettek meg a kortárs fiatalok első kötetei. S természetesen ezeknek a köteteknek az összetételét, arányait, szerkesztését nem a szerzők válogatása, ízlése irányította.

Ilyen előzmények után s a mégis kiharcolt első kötet példányával érkeztek, érkezhettek meg Budapestre az akkor indult Forrás-nemzedék fiataljai – a sok tervezés után – valóságosan 1962-ben.

²⁸ Néhány példát említve csak a megnevezettek kötetéből: Szilágyi Domokosnak ilyen versei a *Tizennyolc millió*; *Vers a VIT-ről*; *Gagarin*; *Építők*; *Kazánkovács* stb.; Jancsik Pál *Agitáció* címmel külön ciklust közöl (ezen belül: „*Lenin a forradalomban*”; *Petrozsényi sorok* stb.), s Hervay Gizella kötetében is ott van a *Mai ének Leninről*; *Építkezés*; *Állványok fölött* stb.